

SOVYET DÖNEMİ AZERBAIJAN EDEBÎ TENKİTİNDE MİLLÎ FOLKLOR

HACIYEVA, Maarife
AZERBAIJAN/AZERBAIJAN/АЗЕРБАЙДЖАН

ÖZET

Folklor ürünlerinin derlenmesi, yayını, araştırılması konuları Azerbaycan'da XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarına isabet eder. 1920'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını sona erdiren Sovyet Rusya'sı bu ülkeyi işgal ettikten sonra, Azerbaycan'da folklor geleneğine olan ilgi iki yönde devam etmiştir. 1934'te Sovyet yazarlarının umumi ittifak kurul-tayından sonra bir taraftan Rusya'da Maksim Gorki'nin ısrarı ile folklor ürünlerinin derlenmesi ve halk dili gibi konulara yoğun bir şekilde eğilen Azerbaycanlı folklorcu bilim adamları ve araştırmacılar yorulmadan millî folklor ürünlerinin derlenmesi yolunda büyük çaba harcarken diğer taraftan onlara karşı olan tutum hiç de takdir edici değildi. Azerbaycan Sovyet tenkidinin 1930 yıllarında Marksist-Leninci teoriyi benimseyen birtakım tenkitçi yetiştirdi ki, onları daha çok meşgul eden problem sahte sosyalist realizmi problemi olduğu için onları millî folkloru geleneğinin araştırmacıları ve meraklılarını takiplere ve göz altına almaları koyuladı. 1930 yıllarında formalaşan Marksist edebî tenkidin egemenliği arttı, sosyalist realizm metodu edebiyatın karşısına yeni problemler koydu. Edebiyatın diğer sahaları gibi millî folklor ananelerine bakış açısında da bu yön esas alındı. Tenkidin yönü muayyenleşti. Nihayet bu süreç millî folklorcuların 1937 yılının represiya kurbanları olmalarıyla son buldu. Egemon sosyalist realizmi bakışını kabul eden Azerbaycan edebî tenkidi klasik geleneğe olduğu gibi tarihî konularda yazılan eserlere de millî folklor geleneğine de aynı bakış açısını devam ettirmek zorundaydı.

Sunulan makalede Sovyet döneminin ilk 50 yılında Azerbaycan edebî tenkidindeki farklı görüşlere yer vermekle birlikte millî folklor geleneğini derleyip toparlayanlar ve araştırmacılar (Emin Abid, Musa Elekberli, Tağı Şahbazi Simürg, Sam Sanılı, Bekir Çobanzade, Salman Mümtaz, Hümmet Alizade, Hanefi Zeynallı, Veli Hulufu vb.) hakkında bilgiler verilecektir. Ayrıca onların uğradıkları haksızlıkların, mahrumiyetlerin sebepleri açıklanacağı gibi edebî tenkidin onlara karşı tuttuğu tavır da incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Folklor, tenkit, gelenek.

Folklorun toplanması, neşri ve araştırılması Azerbaycan'da esasen XIX. asrın sonu XX. asrın evvelerine tesadüf eder. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın bağımsızlığına son veren Sovyet Rusyasının bu ülkeyi işgal etmesine bakmayarak, Azerbaycan'da folklor irsine olan merak azalmadı. Halk edebiyatının birçok fedaisi folklorun toplanması ve neşri için hayli iş görebildiler.

1923'te kurulan "Azerbaycan Tedkik ve Tettebbu Cemiyeti" (Azerbaycan'ı Araştırma Cemiyeti) bu sahada hayli iş görmüştü. Cemiyet'te Henefi Zeynallı'nın başkanlığında ayrıca folklor komisyonu kurulmuştu.

"Komünist" gazetesi "Halk Edebiyatı Hayatdan Doğar" adlı folklor materyallerinden ibaret hususi sayfalar neşrederdi. Burada Henefi Zeynallının "Hayat ve sanat" (1923) "Havas ve Avam Edebiyatı" (1923) gibi folklorla ait onlarca makale yayınlanmıştı.

1920-1930'lu yıllarda Henefi Zeynallının "Azerbaycan Atalar Sözü" (1926), "Ağız edebiyatı" (1926), "Azerbaycan Aşıkları" (1926), "Azerbaycan Tapmacaları" (1928), Veli Hulufu'nun "Koroğlu" (1927), "Tapmacalar" (1928), "El Âşıkları" (1927), Salman Mümtazın "Âşık Abdulla" (1927), "El Aşıkları" I-II cild (1927-1928), "El Şairi Kurbanı" (1923), Hümmet Elizade'nin "Azerbaycan El Edebiyatı" (1929), "Azerbaycan aşıkları" (1929), "Azerbaycan nağılları" (1929), Eliabbas Münzibin "Molla Nesreddin Mezhekeleri" (1927), Aşık Peri ve Müasirleri" (1928), Emin Abid'in "El Şairi Aşık Garib" (1923), "Hece Vezninin Tarihi" (1927) "Türk El Edebiyatı Başlangıcına Ameli Bir Bakış" (1928), "Türk Halklarının Edebiyatında Mani Nevi ve Azerbaycan Bayatlılarının Hüsusiyyeti" (1930), Reşid Efendizade'nin "El Edebiyatı ve Yahud El Sözlere" (1928) Eliabbas Münzibin "Aşık Peri ve Müasirleri" (XIX. asrın I. yarısı) gibi onlarca kitap ve makale yayınlanmıştı.

Henefi Zeynallı, Salman Mümtaz, Yusif Vezir Çemenzeminli, Emin Abid, Veli Hulufu, Eli Nezmi gibi onlarca folklor fedaisi az müddette hayret edilecek derecede çok işler gördüler. Prof. Paşa Efendiyev'in de yazdığı gibi "Onların her birinin Azerbaycan Sovyet folklorşünaslığının kurulunda ve inkişafında hususi yeri ve mevkisi vardır".

Yusuf Vezir Çemenzeminli büyük nezeriyyeçi alim, tedkikatçı olmakla beraber halk edebiyatından behrelenen kıymetli eserler müellifi idi.

Salman Mümtaz ilk defa "bayatı" sözünün mena çalarlarını izah etmekle beraber onlarla el senetkarını, o cümleden Sarı Âşık adı ile tanınan Âşık

Abdulla'yı halkına tanıtan, topladığı, ahtarıb tapdığı menevi halk servetini kitablaşdıran, halkına, onun edebiyatına ve medeniyyetine hidmet üçün her bir zehmete katlaşan fedakar bir elm adamı idi. O, Aşık Abdulla (1927) kitabının ön sözünde bayatı söyleyen Aşığı'nın, Ezizi'nin, Müştaki'nin, Hesreti'nin heyat ve yaradıcılığından söhbet açmış, şeirlerinden nümuneler vermişdir. O, folklor materiallarını hem toplayan hem de tehlil eden tedkikatçı yazar idi. "Halk Edebiyatının Tehlili" adlanan makalesinde "Melikmemmed" nağılını tehlil ederek yazırdı:

"... Dünyanın en kedin medeniyyetlerinden birinin beşiyi Kürle Araz çayının arası olmuşdur. Bu medeniyyetin esasını bilmek üçün halk edebiyatımız, bilhasse nağıllarımız kıymetli vasitedir". ("İnkilab ve Medeniyyet" jurnalı, 1929, s. 32)

Çemenzeminli folklordan ustalıkla istifade ederek, bedii yaradıcılığında da bundan faydalanmışdır. "Kızlar Bulağı", "Arvadlarımızın Halı", "Kan İçinde" gibi folklor materialları esasında yazdığı bedii eserlerinde Azərbaycan folklorunun ve etnokrafiyasının derinliyini ifade etmişdir.

Molla Kasım ve Yunus Emre de ilk defa olarak Salman Mümtaz terefinden mükayiseli şekilde tehlil edilmişdir. Salman Mümtaz 1929'da yazdığı bir makalede¹ Yunus Emre, Hesenoğlunun müasiri olan Molla Kasımın XVIII. asırda yaşamış Azərbaycan el şairi olduğunu keyd etmişdir. Molla Kasımdan edebiyatımıza iki tecnis ve bir şeir yadigar kalmış olduğunu yazan Salman Mümtaz bu şeirlerin birine Yunus Emrenin nezire yazdığını keyd etmiş, Molla Kasım'ın ve Yunus Emrenin şeirlerini makalede nümuneler olarak göstermişdir. Hemin nezirenin iki bendi beledir:

Molla Kasım:

*Gibi eyş ile işrette,
Gibi zövk ile söhbetde.
Gibi renc ile möhnette,
Katı halın yaman gördüm.*

Yunus Emre:

*Gibi zövkiyle işrette,
Gibi eyşü beşarette.
Gibi ezabü möhnette,
Dün olmuş günleri gördüm.²*

Salman Molla Kasım hakkındaki mülahizelerini bele davam etdirir:

¹"İnkilab və mədəniyyət" jurnalı, 1929, № 1, s. 143-144.

²"İnkilab və mədəniyyət" jurnalı, 1929, № 1, s. 43.

“Demek, Sultan Veled, Yunus Emre ve Hesenoğlu ile müasir olan bir de Şirvanlı Molla Kasım var imiş ki, Yunus Emre gibi büyük bir Türk sufisini pişvalık ve ustalık etmiştir. Bizce, Molla Kasım'ın şeirlerini o eslerde ve ya bir az sonra yazılmış cünglerde aramak lazımdır”. (A.k.y. s. 44)

1934'nü ilin avqustunda Sovyet yazarlarının I. kurultayında Salman Mümtaz da iştirak edirdi. Kurultayda Maksim Gorki folklorun toplanması ve öyrenilmesi meselesini keti ve ciddi bir şekilde koyurdu. Kurultaydaki meruzesinde M. Gorki deyirdi: “En kedim ve parlak, bedii cehetden mükemmel kehreman tipleri folklor terefinden, emekçi halkın şifahi yaradıcılığı terefinden yaradılmışdır.

...Halk edebiyatından semereli ve yaradıcı şekilde istifade etmeden dolğun, bedii cehetden mükemmel suretler yaratmak olmaz. Kıskanç Otello, iradesiz Hamlet, eyyaş Don-Juan gibi tipleri Şekspir ve Bayronadan çoh-çoh evvel halk yaratmıştır.”³

M. Gorki'nin folklorla bele münasibeti Azərbaycan yazarlarını da ruhlandırdı. O zaman Azərbaycan Yazarlar İttifakının sedri, tenkitçi ve edebiyatşünas Memmedkazım Elekberli idi. Kurultayda meruze eden M. Elekberli Dede Korkudu hem tarihî şahsiyyet hem de Türk dillerine aid bir lüğetin ve Dede Korkud abidesinin müellifi gibi tekdım ederek, “Dede Korkud”un Türk dilli halkların, hüsusen Azərbaycan Türklerinin keşmekeşli tarihinin, medeniyyetinin, folklor enenelerinin halkın bedii yaradıcılık tefekkürünün kedim dövrlərini müeyyenleşdirmekte müstesna ehemiiyeti olduğundan söhbət açmışdı.

“Azərbaycan Atalar Sözü ve Meseller” (1926) kitabı ile Azərbaycan şifahi halk edebiyatının ilk elmi neşrini koyan ve folklorun nezeri problemleri hakkında “Ağız Edebiyatı”, “El Yaradıcılığı”, “Azərbaycan El Edebiyatı”, “Azərbaycan Folkloru” gibi silsile makaleler yazan Henefi Zeynalli, “Köroğlu” dastanının ilk toplayıcısı ve naşiri, Âşık Hüseyn Bozalkanlı, Âşık Hüseyn Şemkirli gibi neçe-neçe senetkarı halka tanıdan Veli Hulufu, “Kitabi Dede Korkud” dastanının Azərbaycanda ilk tedki-katçısı ve tebliğatçısı, 1927'nci ilde “Maarif İşçisi” jurnalında “Heca Vezninin Tarihi” adlı büyük bir makale derc etdiren, “Orhon-Yenisey”, “Gültekin” abidelerinden, “Kisseyi-Yusif” eserinden, Ehmed Yasevi'den, Yunus Emre yaradıcılığından, “Eslı ve Kerem” dastanından behs ederek Kerem'e “Oğuz Türkçesinin heca sahesinde yetişdirdiyi Füzulidir.” deyən Emin Abid, 1926'ncı ilde Azərbaycan'da Ereblifbasının latın krafikası ile evez etmeye başlayan komissiyanın üzvlerinden biri, 1932'nci ildən SSRİ

³ Bax: M. Qorki. Şura ədəbiyyatının vəzifələri. Bakı, 1935, s. 30.

EA'nın Azerbaycan filialının hekiki üzü, 1929'ncü ilden Azerbaycan Halk Maarif Komissarlığının rehberi, 1924'ncü ilde yayınlanan "Türk-Tatar Lisaniyyatında Mezhel", "Türk Dili" (1929), "Türk Grameri" (1929-1930) "Türk Dili ve Edebiyatı Tedrisi Üsulu" (1926-1927) gibi eserlerin müellifi, öz elmi fealiyyeti ile Azerbaycan folkloruna da hizmet gösteren Bekir Çobanzade, İsmayıl Hikmet, Cabbar Efendizade gibi âlimler Azerbaycan folklorunun tarihî, forma ve mezmun hüsusiyyetleri, bedii fikre tesirini ve elmi-nezeri meselelerini eks etdiren derleme ve araştırmaları ile müstesna hizmet gösterirdiler.

O zaman Azerbaycan'da ali mektebe devet edilerek II cildlik "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi"ni yazan Türk edebiyatşünası İsmayıl Hikmet'in büyük hizmetlerine bahmayarak o, tenkit edilirdi. Güya o bele bir sehv iddia ireli sürürdü ki, gözellik ve ehlak ayrı-ayrı şeylerdir ve her güzel ehlaki olmaz". (Bax: "Maarif ve Medeniyyet" jurnalı, 1924, № 6, s. 5)

Teessüf ki, birçok elm ve ictimai hadimler, şair ve ziyalılar gibi onlar da 1937'nci ilde Sovyet rejiminin kurbanına çevrilerek represiyaya meruz kaldılar.

1934'ncü ilde Sovyet yazarlarının I. Ümumittifak Kurultayından sonra bir terefdan Rusya'da Maksim Gorki'nin Israrı ile folklorun derlenmesi ve halk dili meselesinde büyük emek veren Azerbaycanın folklorçu alim ve tedkikatçıları yorulmadan millî folklor mehsullarının derlenmesi yolunda büyük fedakarlık gösterirken, diger terefdan de onlara karşı münasibet heç de tekdiredici olmadı. Bele ki, folklorun araştırmaları toplayıcıları 1937'nci ilin tekiblerine, suçlamalarına meruz kaldılar ve nehayet, Sovyet rejiminin sert kanunları milli folklorçuların 1937'nci ilin represiya kurbanları olması ile neticelendi.

1937'nci ilde Azerbaycan'da Sovyet rejimi terefinden represiyaya uğrayan 70 min ziyalının içerisinde Azerbaycan folklor elmine müstesna hizmet gösteren Henefi Zeynalı (1896-1937), Emin Abid, Veli Hülumlu, Salman Mümtaz (1883-1937) Y. V. Çemenzeminli, (1887-1943) Böyükağa Talıblı (1897-1937), Eli Nezmi (1878-1946) Atababa Musahanlı, Memmedkazım Elekberli de var idi. Azerbaycan folklorşünaslığını bir elm gibi formalaşdıran bu büyük şahsiyyetlere 1937'nci ilin represiya zamanı divan tutuldu. Onlar fiziki cehtden mehv edilmekle beraber, eserleri de yasaklandı, gördükleri büyük tarihi işlere kölge salındı, arhivleri talan edilib mehv edildi.

Azerbaycan 1920'nci ilde bolşevik işğaline uğrayandan sonra S. M. Kirov uzun müddet Azerbaycan'da Merkezi Komitenin katibi işlemiştir. 1934'ncü ilin dekabrın 1'de Leninkradda S. M. Kirov'un öldürülmesi de Azerbaycan KKB'de işleyen ermenilerin hain niyyetlerine bir vesile oldu. Hemin ilde SSRİ MİK'nin hüsusi kerarı ile kominist partiyası Sovyet ha-gibiyyeti düşmenlerini mehv etmeyi teleb edirdi. O zaman Azerbaycanda Dövlət Tehlükesizliyi orkanlarında işleyen Ermenilerin (Markaryan, Ohanesyan, Kalstyan, Avanesov, Badalyan ve b) eline füsret düşdü. Onlar başı öten alimlerden, şairlerden, ziyalılardan, herbi hidmetde çalışanlardan intikam almak üçün Dövlət Tehlükesizlik orkanlarında esl fealiyyete baş-layıb onların hakkında böhtanlar, uydurmalar, sahta melumatlar hazırladı-lar. Az müddet erzinde 70 min nefere keder azerbaycan ziyalısı sövet ölüm deyirmanına töküldü. Bunların içerisinde öz elmi fealiyyeti ile bütün Türk dünyasında meşur olan, Azerbaycanda apardığı geniş elmi-ictimai fea-liyyeti ile Sovyetler Birliyinde de meşur olan Prof. Bekir Çobanzade de var idi. 1937'nci ilin evvellerinde işden çıkarılıb işsiz kalan B. Çobanzade 1937'nci ilin yayında Kislovadsk şehesinde istirahetde olarken bir neçe gün sonra hemin şeherde hebs edilir. Teessüf ki, onun sonrakı taleyi hak-kında heç bir resmi sened mövcud deyildir.

Bu dövrde tenkitin veziyyeti nece idi?

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti kurulduğu günlerden marksist edebî-bedii tenkitin ilk nümuneleri yaranmağa başlayırdı. Yeni cemiyetin ede-biyatı – ploretar edebiyatı getdikce cemiyetde hökmran edebiyat sayılırdı. Son derece spesfik hüsusiyyetlere malik olan bu edebiyat cemiyetde hakim ve dinamik bir edebiyata çevrildi ki, bu edebiyatın da en çoh meş-ğul olduğu problem sosyalizm realizmi problemi idi. Hegomon sosyalizm realizmi metodundan çihış eden Azerbaycan edebi tenkiti klassik irse de, tarihi mövzularda yazılan eserlere de, milli folklor irsine de bu prizmadan bahmak mecburiyyetinde idi.

1930'larda özellikle, ÜİK(b)P MK'nın 23 Nisan 1932 tarihli "Edebî-bedii teşkilatların yeniden kurulması" hakkındaki kararından sonra sosyalizm re-alizmi metodunun bütün edebi prose baskıcı tesiri yüzünü gösterirdi. Bu metod uzun bir formalaşma ve teşekkül devri keçerek, 30'lu yıllarda en yük-sek seviyeye kalkmıştı. Bu devrin edebi tenkidi, sistemli bir şekilde sosyalizm realizmi metodunu işleyip hazırlar. Onun bütün taleplerini ve prensiplerini koruyup şerh ederdi. Sosyalizm realizmi metoduna esaslanan marksist edebi tenkitin nüfuzu arttı. Onun klasik eserlerde olduğu gibi folklor eserlerini de-ğerlendirme ölçüsü de muayyenleşirdi. İdealojik mücadele edebi tenkitin esas

ölçüsü olmakla beraber, edebi tenkitin karşısına da önemli meseleler koyuyordu. Tenkitçiler 30’lu yıllarda bedii eserlerin tahlilinde, toplanmasında ve halk edebiyatı mahsüllerinin incelenmesinde bu şekilde hareket etmeli idiler.

Mehdi Hüseyin’in “Şiirimizde sosyalizm realizmi ve inkilabi romantika”, Musa Kazım Elekberli’nin “Edebiyat ve Tenkitimiz Hakkında Ümumi Kayıtlar” gibi makaleleri bu gayeye hizmet etmek için yazılmıştı.

30’lu yılların edebî tenkitinde tedkik olunan esas problemlerden biri de müspet kahraman problemi olmakla beraber edebi tenkitin tarihi mövzularda yazılan eserlere, tarihilik meselelerine umumiyetle kültür meselesine de bakışı birmanalı idi. Bütün bu meselelere marksist metodoloji açısından yaklaşıldı. Bu yıllarda folklorla münasebette, edebi tenkitin mülahazaları da özüne has şekilde meydana çıkıyordu.

1920-1930’lu yıllarda bir grup tenkitçi yetiştirdi ki, bunlar rejime daha çok hizmet göstermeye çalışıyorlardı. Mustafa Guluyev, Ruhulla Ahundov, Böyükağa Talıblı, Hacıbababa Nezerli, Elekber Ruhi, İ. Cahangirov gibi tenkitçilerin eserlerinden bunu görmek mümkündür.

Mustafa Guluyev “İnkilab ve medeniyet” (1928, № 12) dergisinde neşir ettiği bir makalesinde şöyle yazıyordu: “Halihazırda bütün ülkeleri inkılap dalgası taşarak, orta asrın çürüntü ve köhneliklerini, eski hayat tarzını, murdar çarşafı ortadan kaldırdığı zaman şanlı yürüşümüzü çetinelştiren küçük burjuvazi nazariye ve düşüncelere, zıt cereyanlara bakmak bizim için önemli ve faydalıdır. Bütün bu nazariye ve düşüncelerle bizim fırka sıralarımıza da dahil olurlar. Vaktile din aleyhine tebliğ ve tartışmalar gösterdi ki bizim sıralarımızda Kuran’ı idealize eden, Kuran’ın harikulade bir tesire sahip olduğuna inanan fırka üyeleri hâlen de vardır.”

Mustafa Guluyev 1927’den itibaren “Bakinskiy Raboçiy” gazetesinin 219. sayısından başlayarak “Muasır Türk Edebiyatı hakkında kayıtlar” adlı silsile makaleler neşrettirir. O, bu makalelerde 1900-1920’nci yıllarda Azerbaycan edebiyatının tarihî inkişafını esasen 4 kuvvetli temayül bakımından izah etmeye çalışır. Müellif bu temayülleri aşağıdaki gibi gruplandırır: liberal, milletçi ziyalı, inkilabçı-demokrat ve yenice yaranmağa başlayan Sovyet edebiyatı. M. Guluyev yazarları da aynı temayüllere uygun bir şekilde gruplandırır. Celil Memmed Guluzade, Hakverdiyev, Abdulla Şaik, Necef Bey Vezirov gibi yazarları zenginler ve küçük burjuvaziye hizmet eden sanatkarlar olarak değerlendiriyordu.

Birçok tenkitçi de yaşlı ve orta nesle mensup olan yazarları belli sosyal gruplara göre sınıflandırarak onlara muhtelif yaftalar yapıştırırdı: zengin-

ler, küçük burjuvazi, gerici, milliyetçi, çağdaş, dvoryan, cığırdaş, meşşan yazar vs.

O zaman Lenin yazılarında ve konuşmalarında işçi sınıfının öz kültürünün ve edebiyatının olması gerektiğini ifade ediyordu. İşte bunun üzerine Sovyetler Birliği'nin her yerinde proletar kültürün oluşturulması meselesi ortaya atılmışdı. Bu devirde özlerini "proletkultçu" adlandıran bir edebi grup vardı ki, onlar Lenin'in proletar kültür ve edebiyat hakkındaki fikirlerine karşı yeni nazariye geliştiriyorlardı. Bu nazariye yazar ve tenkitçi Böyükağa Talıblı'ya da tesir etmiş ve o makalelerinin birinde "Zahmetkeşler için güzel sanatları ve edebiyat yaratmak olmaz." fikrini müdafaa etmiştir.⁴ Şübhesiz ki, yeni cemiyeti desteklemeyen böyle düşünceler B. Talıblı'ya da sonralar çoh pahalıya gelmiş ve onu 1937'lerin kurbanlarından biri yapmıştır.

1930'lu yıllarda tenkitçilerin çoğu "proletkult" medeniyeti ve edebiyatını tatbik etmek mecburiyetindeydiler.

Tenkitçi M. Hüseyin "Mücadileci Proletar Nesri Uğrunda" makalesinde şöyle yazıyordu: "Proletar sanatkarı 'dünyayı yalnız izah etmekle' yetinmeyerek, 'onu değiştirmek' uğrunda şuurlu surette mücadele eder." (Bax: "İnkilab ve Medeniyet" jurnalı, 1930, № 9, s. 37)

Onun 1932'de yayınlanan "Edebî Döğüşler" kitabı Kemal Talıbzade'nin yazdığı gibi 'açık seçik proletkultçuluk mevkiinden yazılmıştı'. Tenkitçi Mehdi Hüseyin, Hüseyin Cavid ve Semed Mensuru burjuva yazarları, Sanılını kolçomak edebiyatının temsilcileri olarak takdim eder. C. Memmedguluzadeyi, E. Nezmini, E. Hakverdiyevi, A. Şaiki "yeniden kuruluşta zorluk çeken" yazarlar sırasına koyar. İşçi ve köylü sınıfları içerisinden çıkan genç şair ve nasirler ise onlara karşı koyurdu. "çığırdaş"lara menfi münasebet de bu kanaatlerle bağlı idi". (Bax: Kamal Talıbzade. Sanatkârın Şahsiyeti. Bakı, 1978, s. 30)

O zaman Azerbaycan Maarif Komiserliğinde çalışan ve 1918 den beri komunist partisinin üyesi olup, Rus asıllı kadınla evlenen Ruhulla Ahundov öz yazılarında Azerbaycan millî çalgı aletlerine (tar, çamança vs.) ve millî musikisine karşı çıkarak, onların ortadan kaldırılmasını ve yerine Rus çalgı aletlerinin getirilmesini istiyordu. (Bax: "Adınlık", gazeti, 31 Yanvar, 1992)

1930'larda Azerbaycan edebî tenkitinde, devrin Marksist-Leninist düşünceleri ile silahlanmaya can atan Ruhulla Ahundov gibi büyük bir tenkitçiler ordusu ye-

⁴ Bax: "Yeni Fikir" qəzeti, 1924 'ncü il, 25 Mart.

tişirdi. Onlar edebiyatın diğer sahalarında olduğu gibi milli folklor ananesine de münasebette Marksist-Leninist ideolojiye dayanmak mecburiyetinde idiler.

Bu devirde Salman Mümtaz, Mustafa Kuluyev, Ruhulla Ahundov, Atababa Musahanlı, Eli Nazim, Henefi Zeynallı, Seyid Hüseyin, Memmedkazım Elekberli, Cefer Ceferov, Mehdi Hüseyin, Cabbar Efendizade gibi usta tenkitçilerle beraber Cafer Cabbarlı, Semed Vurgun, Mirze İbrahimov gibi yazarlar Nazari ve tenkidi meseleler ile meşgul olurdular.

Bunlardan genç Cafer Cabbarlı, Semed Vurgun gibi yazar ve şairler hem de el edebiyatının toplanmasına ilgi gösterir, edebî tenkit hakkında kıymetli mülâhazalar ileri sürürdüler. Bu cihetten Cafer Cabbarlının “El Edebiyatı Toplanmalıdır” makalesi ve Semed Vurgun’un “Oktyabr ve Azerbaycan Edebiyatı” adlı makalesi hususile farklıydı.

Tenkitchilerin de bir kısmı sırf sosyalizm realizmi ideolojisinden hareket ederek, edebiyatın ve folklorun yönünü Marksist-Leninist ideolojiye hizmete çevirirdiler.

Yeni formalaşmaya başlayan Sovyet rejiminin ilk yıllarında tenkitçilerin bir grubu da köhne rejimden olan tenkitçiler idi. Bunlardan biri Seyid Hüseyin idi. Seyid Hüseyin (1887-1938) komünist rejiminden evvel yazdığı makalelerinde XX. asır Azerbaycan edebî tenkidinin karakterini, onun edebiyatın ve medeniyetin inkişafına tesirini aksettiren yazıları ile hizmet göstermiştir. Sovyet devri edebî tenkidinde S. Hüseyin yeni hareket ve fikirlere çoğunlukla bigane münasebet besledi. Hatta bezen onun milliyetçi fikirlere sahip olması da dikkat çekiyordu. Hele Sovyet hâkimiyeti yıllarından evvel yazdığı makalelerinde şifahi halk edebiyatını, bedii edebiyatın inkişafına yardım eden menbalardan sayan S. Hüseyin makalelerinin birinde şöyle yazıyordu: “Bizim oldukça zengin bir edebiyatımız var. ‘Aşık Kerem’, ‘Köroğlu’, ‘Garib’, ‘Tahir ve Zöhre’, ‘Arzu ile Kamber’ gibi. Bu hikayeler el edebiyatımızın mahsulu olduğundan tarihi edebiyatımızın ilk sahifeleri onlardan başlamalıdır. (Bax: Kamal Talıbzade. Sanatkârın Şahsiyeti. Bakı, 1978, s. 225)

Sovyet rejiminin 30’lu yıllarında bunun gibi tenkitçilere yaklaşım iki istikamette idi. Bir taraftan Ruhulla Ahundov gibileri onun yeni sistemle uzlaşıp kalemını ve tenkidini yeni ortama uygunlaştırdığına, derneklerde büyük iş apardığına, Proletar Yazarlar İdare Heyetinin üyesi olduğuna işare ederek “eski yazarlardan bize en çok yakın geleni Seyid Hüseyindir” derken, Cafer Cabbarlı’ya da “O yalnız Azerbaycan’da değil, belki bütün

Zakafkasya Türkleri arasında muktedir tenkitçi adını kazanmış münekkitir” diye büyük değer vermesine bakmayarak, o 1918-1920’nci yıllarda “Musavat”, “Halk Sözü”, “Azerbaycan” gibi millî gazetelerde çalıştığı hâlde 30’lu yılların baskıcı zamanı onu da korkutmuş, ciddi fikri tereddütler geçirmesine sebep olmuştur.

İster Sovyet rejimine can-başla hizmet edenler, isterse de millî ruhu koruyup saklamak isteyenlerin, hükümetin siyasetine yakın olmaya cehd gösterenlerin çoğu yine de özyetlerini ağalarına beğendirebilmediler. Onlar dilde, sanatta, kültür ve edebiyatta, millî düşüncede pantürkist, panislamist gibi halk düşmanları ilan edilerek müthiş işkencelerle zindanlara atılarak Sibiryaya sürüldüler. Ya da bir gecede sessiz-sedasız kurşuna dizildiler. Böyle bir talih ondan talep olunan itirafları imzaladıktan sonra öldürülen veya intihar eden Ruhulla Ahundova da nasip oldu.

Sovyet rejiminin 1920-37’ncü yıllarında Azerbaycan edebiyatı ve folklorunun, aynı zamanda edebî tenkidin genel manzarası genellikle bu şekilde idi. 1928-1930’ncü yıllardan başlayan suçlama, haps ve sürgünler 1937’de en yüksek zirvesini yaşadı. Bu hâl 1953’te Stalin’in ölümüne kadar devam eden bir devri içine aldı.

1937-1953’ncü yıllar arasında birçok aydın, o cümleden folklor araştırmacı ve tenkitçinin Pantürkist Panislamist ve halk düşmanı adı ile suçlanıp Sibiryaya sürülmesi, dönemide 1940’lı yılların tenkid ve edebiyatşünaslığında bir boşluk yaratmıştı. Çok ilginçtir ki bu yıllarda birçok folklor tedkikatçısı, âlim ve yazar, o cümleden Dede Korkud araştırmacısı bir müddet dikkatten uzak kalsalar da, 1950’li yıllarda onlar da tenkide maruz kaldılar.

1951’de Azerbaycan Yazarlar Birliği’nin toplantısında o zaman Merkezi Komitede propaganda ve teşkilat şubesinin müdürü, Rus asıllı Y. M. Kirsanov “Dede Korkud” eserini sert bir dille tenkit ederek onu Azerbaycan türklerinin kadim abidesi gibi tanıtanları Pantürkist olmakla suçladı. Dede Korkutta tesvir edilen hanların soyguncu, baskıncı oğuz hanları olduğunu, onların Azerbaycan’la hiçbir alakası olmadığını dile getirdi. Bu toplantıdan sonra “Dede Korkud” kitabının tedkikatçıları olan Hemid Araslı, Ebdülezel Demirçizade, Mikayıl Rızakuluzade, Mirze İbrahimov, Samed Vurgun gibi ilim adamları ve yazarlar siyasi tenkitlere maruz kaldılar.

Azerbaycan Yazarlar Birliği’nin toplantısından sonra Merkezi Komite’nin katibi Mir Cefer Bağirov Azerbaycan Komünist Partisi’nin

XVIII. kurultayındaki konuşmasında “Dede Korkud”un halk eposu olmadığını, milliyetçilik zehiri saçtığını iddia ederek, “Dede Korkud”un Azerbaycan’da neşir olunmasının bir yalnızlık olduğunu sert bir dille tenkit etti.⁵

Bundan sonra “Dede Korkud”a “gerici mahiyetli bir kitap” damgası vurularak tedkiki ve neşri yasaklandı. “Dede Korkud” gibi diğer folklor abidelerinin araştırmacıları korkunç iftiralarından ve Sibiryaya tehlikesinden uzak durmak için susmayı tercih ettiler.

1953’te Stalin’in ölümünden sonra Mir Cefer Bağirov da Moskova tarafından suçlanarak hapse atıldı. 1937-1953’ncü yıllarda Stalin tarafından Sibiryaya gönderilenlere ise beraat verildi.

Biz bu yazımızda 1920’den başlayarak Azerbaycan folklorunun Türk dünyasının millî-manevi mirasının toplanmasında büyük hizmetleri olmuş, ömrünün verimli çağlarında represiyaya maruz kalarak fizikî cihetten mahvedilen ve eserleri yok edilen birçok folklor fedaisi hakkında bilgi vererek, Sovyet devrinin edebî tenkidi ve sosyal-siyasi hadiselerini izah etmeye çalıştık.

---

⁵ Bax: “Edebiyyat Qəzeti” 1951, 26 May

